

MAROSVÁRI ATTILA

A befolyásolás művészete

Elek Balázs után szabadon

Mióta világ a világ, a befolyás, a szuggesztió, a manipuláció fontos kérdés-kör a társadalomban, így a büntető igazságszolgáltatásban is. A Debreceni Ítéletábla bírójának, *Elek Balásznak A tanú befolyásolása a büntetőeljárásban* című, könyv formában is megjelenő PhD-munkája nagy részletességgel és helyenként érdekes véleménnyel fűszerezve dolgozza fel ezt a területet, amelyből tisztán leszűrhető a szemlélete, és talán csendben megfogalmazott vágya a lehetetlenre, a valóban steril büntetőeljárásra.

Ez a tanulmány a kriminalisztika, azon belül a krimináltaktika specifikus elemét, a személyi bizonyítást és annak eszközeit tárja fel határozott részletességgel. Olyan problémákra világít rá, amelyek folyamatos gondolkodásra készítetik mind a gyakorló jogászokat, mind pedig a tudomány művelőit. A mű címében már központi helyen szerepel a tanú, s aztán végig kulcsfontosságú mint személy és mint a személyi bizonyítás alapeleme. De mi tesz valakit tanúvá? A válasz egyszerűen hangzik, bár korántsem ennyire egyértelmű: a tudomás, a ténytudomás tesz valakit tanúvá, az az információ, amely a feltárni kívánt eseménylánc része, vagy elengedhetetlenül szükséges annak megértéséhez. Az eredetiség, hitelt érdemlőség, rekonstruálhatóság triászára mint a felhasználhatóság feltételeire jelent nagy veszélyt a befolyásolás, a szuggesztió.

A szerző gyakorló bíróként szemléli az igazságszolgáltatás menetét és állapít meg alaptételeket, amelyek az ítélkezési gyakorlat sajátosságait kívánják bemutatni. Egyszerűnek látszik ugyan és mégis számtalan példával illusztrálható a logikai láncolatok hibájából fakadó az eljárás megismétlésére, vagy szakszerűbben, az új eljárásra kötelezés. Tagadhatatlanul előfordul a tényről tényre való helytelen következtetés a történeti tényállás megállapítása során, ami önmagában sem elhanyagolható, de találkoztam a tényről feltételre történő következtetéssel is, ami számomra több mint bizarr. Főként, ha belegondolunk, hogy a norma alapszerkezete még mindig hipotézis–diszpozíció–szankció hármastételből áll fel, hogyan történhet meg az, hogy az eljárás során igazolt (hozzáteszem: többségében véletlenül) tények alapoznak meg hipotézist, tehát előfeltételt. Eklatáns példája ennek a gyanú meglelte

vagy épp annak hiánya és a meg nem lévő gyanú alapján véghezvitt eljárási cselekmények. Ráadásul ezekben az esetekben a nyomozó hatóság meg van győződve az eljárás jogszerűségéről, hiszen a fellelt bizonyítékok (tények) megalapozzák a gyanút. A probléma csupán az ok-okozati láncolatban van, s így mint már sokszor, újra eljutunk a tyúk vagy a tojás megoldhatatlan kérdéséhez...

A „definiált” egyenértékűség

Maga a mérlegelési kérdés talán a bírói munka legérdekesebb és legnehezebb pontja, hiszen itt az objektivitás mellett belép a személyi tényező, a szubjektum, a bíró tapasztalata, meggyőződése, véleménye. Magáról a bírói mérlegelés tudományáról, gondolatosságáról külön könyvet lehetne írni, viszont ami tényként megállapítható, hogy a mérlegelés következményeként hozott döntéseknek ki kell állniuk a tiszta ész kritikáját, tehát megalapozottnak, logikusnak és átgondoltnak kell lenniük.

A büntetőeljárás egyik nagyszerűsége és talán igazi próbatétele az, hogy tud érvényt szerezni a bizonyíték-egyenértékűség elvének. Elek is ezen az ösvényen indult el, miszerint milyen jelentősége van a hazai igazságszolgáltatásban a terhelti és a tanúk által tett vallomásoknak, érvényesül-e a bizonyíték-egyenértékűség, s milyen szuggesztív tényezők hatnak az eljárás szereplőinek nyilatkozataira. Ha a vallomásokra szorítkozunk, be kell látni, hogy ez az eljárás legtöbb „résztvevős” játszma, ráadásul igazi individuumok csatája: az átélt eseményt mind-mind más szemszögből, a saját korábbi életük, élettapasztalataik hálóján átszűrve tárják először a nyomozó hatóság, majd a bíróság elé. Mindezek mellett lényeges eltérést mutat a cselekménynél betöltött pozíció, hiszen az elkövető nem csupán szemlélője, hanem megvalósítója is, vagy a sértett elszenvetője is a történetnek, ellentétben azokkal, akik csupán külsőként élik meg az adott szituációt.

Jól tudjuk, hogy a hit, illetve a szkepticizmus nem velünk született tulajdonság, neveltetés, tapasztalatok, tanulás, egyéb információk, élethelyzetek alakítják ki. S hogy miért ezzel kezdtem ezt a bekezdést? Talán mert a következő kérdés erősen kapcsolódik ehhez a körhöz: létezik-e a rejtett bűnösség, vagy másképp fogalmazva, az ártatlanság vélelmének titkolt tagadása? Ez azért is lényeges, mert a bűnösség-ártatlanság megítélése a kétkarú mérleg két serpenyője, ahol más-más súllyal esnek latba az információk, hiszen az *in dubio pro reo* elv szerint a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem lehet

a vádlott terhére értékelni, míg a védekezés mechanizmusa során a váddal szemben támasztott ésszerű kétely elegendő, vagy helyesebben elegendő kel-
lene hogy legyen a felmentéshez. A jogtudomány már jó ideje sarkalatos kér-
désnek tekinti ezt a problémát, sőt egyes jogászok, jogtudósok markánsan ál-
lást is foglaltak az ártatlanság vélelmének hiánya mellett. Erre a jogalkotó
megpróbált a Be. bizonyos módosításaival pluszgaranciákat teremteni. Ilyen
lett például a Be 5. § (2) bekezdése, amely a korábbiakhoz képest törvényi
szintre emelte a szabadlábon való védekezés jogát. Véleményem és tapasztala-
lataim szerint létezik sajnos a rejtett bűnösség vélelme, vagy finomabban fo-
galmazva, nem teljesül maradéktalanul az ártatlanság vélelme, és kimondva-
kimondatlanul a könyv szerzője is ezt az álláspontot képviseli, sőt esetenként
választ is ad az okaira, illetve a megvalósulás mechanizmusára. Látni kell,
hogy azokban az esetekben, ahol a bíróság a nyomozás anyagának reproduk-
ciójára törekszik, vagy nem kellő körültekintéssel vizsgálja az elétárt nyomo-
zási iratot, sokkal könnyebben fordulhat elő helytelen történeti tényállás
megállapítása és ezáltal téves elítélés. Apropó, vizsgálat: rekonstruálni a
megtörtént eseményt, felépíteni a tényállást és ebből megfelelő konklúziót le-
vonni az összes bizonyítási eszköz figyelembevételével, egyenként és összes-
ségében történő értékeléssel kell, és mint az előbbieken megjegyeztem, a
tárgyi bizonyítékok objektíve azonos súllyal bírnak, mint a vallomások. Mit
jelent ebben az összefüggésben az objektíve azonos súly? A bizonyíték-
egyenértékűség elve jelen állás szerint kimerül annyiban, hogy a bizonyíték-
oknak nincs a törvény által előre meghatározott súlyuk. Ez természetesen
így igaz, de véleményem szerint ez nem elégséges eme elv meghatározásá-
hoz. Az egyenértékűség valóságos egyenlőséget is hordoz objektív értele-
mben, tehát ha a maga naturális mivoltában vizsgáljuk a bizonyítékok halma-
zának elemeit, azok mind-mind hordoznak az adott ügygel kapcsolatos
információt, így egy-egy egységet képviselnek a halmazban. A szubjektum,
jelen esetben a bírói mérlegelés lesz az a tényező, amely a folyamat során a
bizonyítékokat mérlegeli és különböző súllyal értékeli, s majd az indokolás-
ban meg is adja a döntésének az okát. Az már egy másik tényező, hogy a mér-
legelést megkönnyíti a tudomány, különösen a tárgyi bizonyítékok körében,
de ettől a döntés még az értékelés és a mérlegelés eredménye. Én úgy látom,
hogy az elv teljességéhez nélkülözhetetlen e logikai láncolat. A gyakorlatra
lefordítva: jóval szerencsésebbnek tartanám a nyomozati szakban az objektív
egyenértékűség szem előtt tartását, hiszen akkor a nyomozó hatóság sokkal
inkább az összes bizonyíték beszerzésén fáradozna, helyett hogy egy általuk
szubjektíve túlsúlyozott bizonyíték, például beismerő vallomás, megszerzéz-

sére koncentrálna elsődlegesen. A tapasztalat azt mutatja, hogy az eljárási gyakorlat mégis különös jelentőséget tulajdonít az emberi észlelésnek. Felmerül a kérdés jogosan: miért? Talán a hasonpszerűség az ok, amely szerint az ember szívesebben fogad be embertársától érkező véleményt, amely személyesebb, kézenfekvőbb, emészthetőbb, mint a rideg tudomány. S ha belegondolunk, e gondolatmenetnek van realitása, hiszen az élet minden területén számtalanszor hallunk, hallgatunk meg akár ismeretlenektől érkező pozitív vagy negatív kritikát, s vesszük figyelembe döntéseink meghozatalánál, még a legegyszerűbb termékvásárlás esetében is.

A relatív igazság

Igaz lehet-e az általam felállított tétel, „*a tárgyalás a manipulátorok harca a jog keretei között*”? S nem feltétlenül a szó pejoratív jelentéstartalmát kell feltételeznünk ebben a kérdéskörben, de az egyértelműen kijelenthető, hogy mindkét fél a saját igaza bizonyításának érdekében intéz kérdéseket, ráadásul a számára legelőnyösebb retorikai formában megfogalmazva. „*Az igazság relatív, keressünk egy nekünk jót.*” Ennek egyértelmű velejárója a befolyás, a befolyásolás, a szuggesztió. Ahogy Elek Balázs tökéletesen és jogosan fejti ki aggodalmát az eljárás minden szakaszában megjelenő, illetve helyesebben, reális veszéllyel fenyegető ráhatás okán, egyértelműen el kell ismerni ennek torzító hatását, aminek esetleges következménye lehet egy kevésbé feltárt, alkalmanként helytelen tényállás megállapítása. Egyértelmű, hogy csak egy objektív igazság létezik, és annak megismerése csak a valóság tökéletes rekonstrukciója által történhetne, ami majdnem lehetetlen. A kontinentális jogrendszer talán jobban törekszik az objektív igazság megismerésére a profizmus által, kevesebb teret enged az angolszász rendszer sajátosságából fakadó relatív igazságnak, ahol laikusok döntésén múlik a per kimenetele, s jóval nagyobb szerepe van a meggyőzésnek. A szerző a Be. 213. § (2) bekezdésével szemlélteti művében a szavahihetőség megítélésének kérdését, miszerint a nyomozási bírónak meg kell győződnie a különösen védett tanú szavahihetőségéről. Nem feltétlenül osztom azt a véleményt, amely pszichológus szakértő bevonását szorgalmazza a hitelt érdemlőség, szavahihetőség vonatkozásában, hiszen ez, véleményem szerint, nem szakkérdés, sokkal inkább a bírói mérlegelés körébe tartozó feladat, de erről később bővebben értekezem. Az viszont tagadhatatlan tény, hiszen a tudomány és a kísérletek tömege igazolta, hogy az emberi emlékezet torzul és torzítható.

Torzul és torzítható, e két fogalom vezérvonalán elindulva lehet választakat találni a vallomásokban rejlő hibákra. Torzul, mint az objektív tényező, amely az ember által nem befolyásolt folyamatot rejt magában. Idetartoznak az álélt élmény megszerzésének a forrásai, körülményei, másképpen megfogalmazva a tudomásszerzés formája, módja, az érzékelés. Majd következik a lényegesnek tűnő információk tárolása, s később a felejtés folyamata. A mechanizmusból következő objektív tényező az időmúlás, amely talán az egyik legnagyobb hibaforrás majd minden szempontból. Természetesen a valóságos, tehát befolyásmentes felejtés is érdemi szerepet játszik, de lényegesen fontosabbnak értékelem akár a nyomozás során, akár a tárgyalási szakban a korábban tett vallomásokra való visszaemlékezés problematikáját. Ebben az esetben a nyilatkozó számtalan alkalommal nem a történeti tényállás valós alapjának megteremtésére alkalmas eseménysorra próbál meg visszaemlékezni, hanem sokkal inkább a korábban tett megnyilatkozásaira – amely akarva-akaratlanul torzul –, ami így elferdíti az átélt képet. Egyértelműen könnyebb egy viszonylag friss élményből táplálkozni, még akkor is, ha az nem feltétlenül hiteles, viszont kvázi automatizmussal fejlődik az állandó ismételtetés következtében. Ez az okfejtésem ismét megzavarja az egyébként sem álló vizet, hiszen megszámlálhatatlan ok lehet, amely ezzel a következménnyel járhat, ilyen például a megfelelni vágyás a hatóság igényének, szabadulás a terhes kötelezettség alól, vagy akár a szuggesztált emlékképet már sajátjának tekintő nyilatkozat stb.

Sajnos tárgyalási szakban számtalanszor előfordul, hogy a tanú, esetleg terhelt saját maga kimentése érdekében, vagy a bíró által feltett befolyásoló hatású kérdés következtében fenntartja a nyomozás során tett vallomását, és kérésére a bíróság azt felolvasással a tárgyalás anyagává teszi. Ez a módszer a logikai láncolatban nem feltétlenül helytelen, sőt bizonyos esetekben kötelező (Be. 297. §), de semmiképpen sem az első lépés. Egyet kell értenem Elekkel, hogy bár a bíróság feladata a közvetlenség és a szóbeliség elve szerint a megidézett kihallgatása, amelynek első része a szabad elbeszélés lehetőségeinek garantálása, az után kérdések segítségével a történetek felidézése – ebben az esetben szerintem a támpontot szolgáltató nyitott kérdések alkalmazása a helyes irány, de erről később részletesebben –, az ellentmondásokra való rávilágítás, és azok feloldása, majd végül, ha kell, a nyomozás során tett vallomások tárgyalás anyagává tétele felolvasás útján. Mégis szembesülnünk kell olyan esetekkel, amikor a bíróság nem tesz meg mindent az előbbi elvek érvényre juttatása érdekében, s egyszerűbb, gyorsabb és kényelmesebb megoldásként a korábbi lépéseket kihagyva – amivel eljárási hibát ejt –, vagy je-

lentőségüket csekélyre csökkentve, így kvázi megkerülve, a felolvasást választja.

Kicsit visszakanyarodva az eredeti gondolatmenethez, az objektív tényezők után a szubjektíveket is górcső alá kell venni, ilyenek például az adott személy képességeit érintő kérdések, illetve az elfogultság kérdésköre. S most ismét le kell hogy ragadjak a második példánál, az elfogultságnál. Lényegesnek tartom kiemelni, hogy nem csupán a személyhez tapadó, kapcsolódó elfogultságot kell, kellene vizsgálni, itt megemlítve a bíróság tagjai, az ügyész, védő, szakértő, tanú, terhelt eljárási kötelezettségeit és jogait, mint például a kizárási okokat, a vallomás megtagadásának lehetőségét stb., amelyek többé-kevésbé jól szabályozottak a büntetőeljárási törvényben. A kizárási okok egzakt módon meghatározottak az eljárás hivatalos szereplői tekintetében, viszont korántsem ennyire egyértelmű a helyzet a tanú és a terhelt esetében. Természetesen a vallomásmegtagadás jogát és az arra történő figyelmeztetést részletesen szabályozza a törvény, viszont mindemellett számtalanszor fordul elő, hogy bizonyos személyes kapcsolatok még a tárgyalási szakaszban sem látnak napvilágot, és ennek következményeként még a kellően körültekintő bíróság is az objektívnek tűnő, de mégis részrehajló nyilatkozatok áldoztatává válhat. Számomra sokkal érdekesebb a személyből fakadó befolyásoltság, ami a kontinentális jogrendszerben kvázi feltáratlan marad, ha nincs valamelyik félnek a kellő pillanatban egy jó intuíciója a megfelelő kérdésre. Az angolszász ügyféli pervitel viszont a keresztkérdések alkalmazásának technikájával sokkal inkább képes feltárni, hiszen ebben az esetben nem csupán a tanú szavahihetőségének ellenőrzését célozzák az adott keresztkérdések, hanem a személyből fakadó befolyásoltságra is kellően rá tudnak világítani. Mít értek ezen? A nullához közelít ama vizsgálatok száma, ahol a tanú korábbi életében átélt releváns események befolyásoló szerepét elemzik a folyamatban lévő eljárás tükrében, és ezáltal a tanúból fakadó befolyásoltság kérdését próbálják feltárni. Természetesen tisztában vagyok azal, hogy hazánk esetében hiányoznak ennek a technikai feltételei. Viszont ha egy példával illusztrálok a vázoltakat, egyből világossá válik a probléma mi-
benléte. Egy hölgy, akinek a sérelmére az élete korábbi szakaszában következett el már nemi erőszakkal kapcsolatos cselekményt – függetlenül attól, hogy indítottak-e büntetőeljárást, vagy sem –, ha esetleg tanújává válik egy ilyen típusú bűncselekménynek, sokkal inkább viselkedik elfogultan. Sokkal jobban kívánja a feltételezett elkövető megbüntetését – kivéteve és pszichésen újra átélve a vele történeteket a gyanúsítottra –, illetve sokkal részletesebb, élményszerűbb, élménygazdagabb képet képes festeni mind az adott szituáció-

ban átélt, megtörtént, mind pedig a valóságban meg nem történt, de a cselekmény természetéből és az ő tapasztalásából fakadóan „álhiteles” események vonatkozásában, mint az, aki e témában még érintetlen. S az „álhitelesség”, illetve a felderítés esetleges hiányosságai következtében az önszuggesztív belső folyamat rejtve maradhat. Csak a vallomástevő és a terhelt vagy a kihallgatott és az ügýtípus vizsgálata során feltárt kapcsolódási pontok elemzése nyújthat segítséget az eljárás kimenetelével összefüggő érdekek és ezáltal a szuggesztív elképesztően nehéz felismeréséhez. Ugyanebbe a körbe tartozik, ahogy a szerző is rámutat, a megtévedt tanúk, sértettek köre, akik élményszerű, de mégsem hiteles vallomásokat tesznek ugyan az eseményekről, itt nem feltétlenül a folyamat hiteltelen, hanem annak bizonyos objektív részletei torzulnak. Ezekben az esetekben a leggyakoribb a túlzás, tehát például a kár vagy a támadás mértéke felől nyilatkoznak jelentősen túlzott mértékben. Nem szabad kihagyni a kívülről érkező ingereket sem – amelyeknek nincs ugyan hatásuk az emlékezetre –, hiszen nagy befolyásoló erejük lehet, ilyen egyebek között a kényszer, a fenyegetés, amelynek esetenként akaratot megtörő, máskor akarathajlító hatása van. Ebben az esetben a lényegi elem a tudatosság, mert a vallomástevőt tudatosan, egy a befolyásoló fél érdekében álló valós vagy valótlan tartalmú nyilatkozat tételére kívánja rávenni. E probléma elkerülésére hozta létre a jogalkotó a különböző tanúvédelmi eszközöket, amelyek célja a veszélyeztetettség mértékének minimálisra csökkentése és így a lehető leghitelesebb vallomás elérése a megjelölt személytől. A hivatkozott eszközök közül a legmagasabb szintű védelmet a különösen védett tanú státusz jelenti. Őt a nyomozási bíró hallgatja ki, akinek meg kell győződnie a tanú szavahihetőségéről, az általa szolgáltatott információ hitelességéről, forrásáról.

Az írásomban lassan már megszokottá válnak általam megfogalmazott elvek, amelyek egy részlet kiinduló gondolatát szolgáltatják. „*A tanúk közötti kommunikáció a hitelesség halála.*” Meggyőződésem, hogy az ilyesfajta eszme- és élménycsere a valóságban megtörtént, a valóságosan átélt és tárolt emlékképeket bombázza porig, és készít ugyan „kollektív”, ám hiteltelen új emléket a kollaborálók emlékezetében. Ennek bizonyítottan az a következménye, hogy viszonylag rövid idő elteltével már különbséget sem tudnak tenni a saját korábbi emlékeik és a mások által betáplált szimpatikus, életszerűnek tűnő emlékek között.

Kicsit visszakanyarodom a már említett tudományos megközelítéshez, amely az emlékezés folyamatával foglalkozik. A visszaidézhető emlékkép kialakulásának első lépése az észlelés, érzékelés – a két fogalom között van bi-

zonyos különbség, de ez jelen tekintetben nem releváns –, amelynek két iránya az eredeti és a származékos tudomásszerzés. Az angolszász jogrendszer a származékos tudomásszerzés „hallomás”-nak nevezett formáját kizárta a bizonyítási eszközök tárából, hozzáteszem, szerintem helyesen. Ezzel szemben a kontinentális rendszer kifejezetten preferálja e jogintézményt és az ebből származó bizonyítékokat, amelyek pedig a hitelesség szempontjából súlyos veszélyt rejteneek. Hiszen már számtalan kutatás bizonyította az eredeti tudomásszerzés torzulásának lehetőségét, valóságosságát és jelenlétét, ez a származékos esetében még hatványozottabban áll fenn, így akár egy irreális valóságkép festésére is alkalmas. Természetesen a félreértések elkerülése érdekében tisztázni szükséges, hogy a származékos tudomásszerzésnek létezik hiteles formája is, ami teljes mértékben elfogadható és mindkét jogrendszerben bizonyítékként befogadható, ilyen lehet akár egy közjegyzői okirat, ahol az igazolni kívánt tényt a közjegyző az aláírásával közhitelesen igazolja. Akképp vélekedem a hallomással szerzett információról, hogy más konkrét bizonyítékok mellett, amelyek jelentős mértékben képesek alátámasztani egy ítéletet, számba vehető, bár ebben a relációban már nem feltétlenül szükséges, viszont mivel abszolút szkeptikus vagyok a hitelt érdemlőségével kapcsolatban, önállóan semmiképp nem alapítanék rá történeti tényállást, ergo perdöntő bizonyítéknak az én elképzelésemben alkalmatlan. Másképp fogalmazva, egy hallomásból szerzett információ elég lehet a gyanúhoz és az eljárás megindításához, viszont egy kényszerintézkedés elrendeléséhez – amihez, mint tudjuk, megalapozott gyanú szükségeltetik – számomra nagyon kevés.

Vizsgáljuk meg az eredeti tudomásszerzés technikáját és az arra ható befolyást, befolyásolást! *Kertész Imre* megfogalmazása szerint az észlelés a tárgyaknak és a jelenségeknek az ember tudatában megjelenő ábrázolása. Ha elfogadjuk az észlelés mint az emlékezés első momentumának definícióját, akkor már csak a ráható befolyást kell kiszűrni. Ennek első mozzanata, hogy az észlelés körülményeit kell megismerni és alaposan megvizsgálni. A személyből fakadó befolyásnál már említettem a múltbéli tapasztalatok behatását, s most újra foglalkozni kell a jelenséggel. Hiszen az észlelés nem marad változatlan, az elhatárolás viszont elképesztően nehéz. Elek Balázs megfogalmazása szerint az észlelés az asszociációs folyamat útján tökéletesedik. Ezzel a tökéletesedéssel akadnak aggályaim, sokkal inkább nevezném ezt a folyamatot összesomósodásnak, egyeztetésnek az emlék és az individuum között, egy koherens emlék létrehozása érdekében. Igaz, az emlékbirtokos szemszögéből valóban tökéletesebb, számára emészthetőbb az így kialakult, átalakult képzet, de korántsem egyező a valósággal. Ebből következően kell

lennie egy bizonyos fokú, feloldható és feloldandó disszonanciának a tanúvallomások között, hiszen mindenki másképp él meg szituációkat. Nem véletlen, hogy talpasztalt bírák erős kétséggel fogadják a majd minden részletben azonos vallomásokat. Hasonló problémát vet fel az aktuális érzelmi, izgalmi állapot, a stressz, amelyet a cselekmény megtapasztalása okoz. A stressz, mivel minden egyénél másként jelentkezik, így különböző hatást vált ki, és más módosulásokat okoz. A tévedés szintén kiválthat szubjektíve ugyan igaz, de objektíve hamis nyilatkozatokat.

Az emlékből megmaradt képeket képzetnek nevezik, és a képzetrel részben hasonló problémák merülnek fel, mint magával az észleléssel kapcsolatban, hiszen a tárolt kép „akklimatizálódik” az ember agyában, tehát ahogy már levezettem, összesimul a korábbi emlékekkel. Még érdekesebb, s főleg – de nem kizárólag – a gyermekeknél fordul gyakran elő, hogy az észlelt képet a fantázia képzetével is összemosódik. Az idő múlásával viszont egyre kevésbé lesz elkülöníthető és reprodukálható a valóság. Egyetértek *Bócz Endre*¹ ama kijelentésével, hogy e belső befolyásban megfürdő információkat az észlelés különböző aspektusai felől kell megvizsgálni és minden esetben szembe kell állítani a rendelkezésre álló többi bizonyítékkal. Nem csak külön-külön, hanem összességében is mérlegelés tárgyává kell tenni, és értékelni kell.

Már sokszorosan bizonyított, hogy az emlékezet természetes hiányosságai folytán megbízhatatlan². Ez az állításuk részben elfogadható, részben vitatható, és a különbségtétel határát talán az érzékelés mikéntjének vizsgálatával lehet a legbiztosabban meghúzni. Az értekezés egészen jó támpontot ad e vizsgálódás eredményeinek osztályozására. Kellően rávilágít azokra a sarkalatos pontokra, amelyek határként szolgálhatnak, ilyen például a figyelem szelektivitása, a szándékos és önkéntelen bevéődés, a belső és kívülről érkező érzelmi impulzusok. Ezek közül a kiválasztott információk, a szándékos bevéődés és az alany által létrehozott belső érzelmi telítettség az átélt élmény magas fokú rekonstruálhatóságának lehetőségét hordozza magában, ellentétben a példálózó felsoroláspár másik tagjával. Már ejtettem pár szót a felejtés folyamatáról, illetve a felejtés folytán bekövetkező általános emberi folyamatokról, de még néhány szó erejéig vissza kell térni erre, hiszen a nyilatkozó szándékától független befolyásoltság nagymértékben kötődik a felejtés folyamatához.

¹ Bócz Endre: Büntetőeljárási jogunk kalandjai. Sikerek, zátonyok és vargabetűk. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006

² Myriam S. Denov – Kathryn M. Campbell: Criminal Injustice Understanding the Causes, Effects, and Responses to Wrongful Conviction in Canada. Journal of Contemporary Criminal Justice, vol. 21, no. 3, 2005

Ahogy az értekezés szerzője is írja: „Az *anyag észben tartásának fordított folyamata a felejtés.*” Az idő múlása, az újabb impulzusok könnyen halványíthatják el, sőt törölhetik is a kevésbé megragadt emléket, de minél részletesebb, kidolgozottabb egy emlék, annál mélyebben ragad meg, jobban ellenáll az elhalványulásnak, kevésbé képesek befolyásolni a szuggesztív kérdések a visszaidézés. A nyilatkozó konfabulációval pedig próbálja kitölteni azokat a részeket, amelyek a felejtés következtében keletkeztek a történet logikai láncán. S itt jön az egyik érdekes kérdéskör, az úgynevezett sémaelmélet. A pontosság kedvéért szükséges tisztázni, hogy ez természetesen pszichológiai fogalom. Miből alakul ki a séma, hiszen szerencsére nem élünk át naponta bűncselekményeket? Sokkal egyszerűbb a forgatókönyv kialakulásának a módszere, hiszen az agy nem minden információt tárol el újra, vannak állandósult tárgyak, élethelyzetek, kellékek a mindennapokban, amelyek rutinszerűek, viszont minden ember tudatában az individuumból következően kisebb-nagyobb eltéréssel másképp jelennek meg. Ha kicsit kifordítom, akár társadalmi konvenciók is a részei a sémának, bár ugyanúgy személyre szabottan. A sémaelmélet lényege, hogy az agy csak a sémától általában jelentősen eltérő információkat kódolja, rögzíti, így azok viszonylag jó eredménnyel visszaidézhetők elég hosszú időn keresztül. Ha nem lenne tökéletes a kép, akkor támpontot adó kérdések ezekre a lényeges momentumokra könnyen rá tudnak világítani. Eddig ezzel nem is lenne baj, a probléma a tanú számára lényegtelen, az eljárás szempontjából viszont lényeges részletekben rejlik. Elfogadva a sémaelméletet, egyértelmű, hogy minden embernek saját sémája van, amely az ő szemszögét tükrözi a világ dolgairól – ezt hívjuk konstruktív emlékezetnek –, viszont ha az agy csak a specifikumot tárolja, akkor a kevésbé fontosnak tűnő részleteket mindenki a saját sémája szerint tölti ki tartalommal. Végül is ez a folyamat nem más, mint egyenes következtetés a meglévő információkból a saját tapasztalat alapján a következő momentumra. Ez az a szituáció, amely nagyon erős torzulást okoz a vallomásokban. Szintén ezzel összefüggő probléma a sztereotípiák és a konformitás befolyásoló hatása. A sztereotípiák is egyfajta séma, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem egyénfüggő, hanem sokkal inkább társadalmi konvenciókhoz kapcsolódik. Társadalmi csoportok jellegzetes tulajdonságaira utaló megállapítások a sztereotípiák, amelyek nagyfokú közös megegyezésen alapulnak, és időben tartósan megmaradnak³. Ugyanazzal a hibával szembesülünk a sztereotipizálás kapcsán, mint a forgatókönyv-elméletnél, azzal a különbséggel, hogy itt a csoportra általánosan jel-

³ Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1997

lemző tulajdonságokra emlékeznek a tanúk, és ezen emlékképek nem a valós esemény során keletkezett élményen alapulnak, hanem a sztereotípiából töltik fel őket. Az egyénspecifikus tulajdonságokat viszont nem jegyzi meg. A konformitás szerepe az élet minden területén megkérdőjelezhetetlen, mint már korábban utaltam rá, hogy akár egy termék megvásárlásánál is fontos a közvélekedés, így természetesen a vallomásokra is jelentős hatást gyakorolhat a társas érintkezés, a társas befolyás. Tisztán kell látni, hogy a legcsekélyebb mértékű kontaktus sem múlik el észrevétlenül. Két irányt kell elválasztani e kérdés kapcsán: a csoport létszáma (csordaeffektus), vagy pedig a tagokhoz fűződő érzelmi-érzelmi szál az, amely képes erős befolyást gyakorolni az egyénekre. Az alapja nem más, mint a megfelelni vágyás, az, hogy elfogadjanak bennünket. Egyértelmű, hogy másik személy jelenléte hatást vált ki minden embertől, a hatás iránya ebből a szempontból lényegtelen, csak a kötelezően jelentkező reakció a lényeges információ. Egy csoporthoz tartozás felmerülő lehetősége általában megnöveli a csatlakozni vágyó kompromisszumképességet, s hajlandó a csapat által képviselt szemlélet követésére, kvázi behódol. Kísérletek bizonyítják, hogy akár egy helyes döntést is képes valaki megváltoztatni helytelenre, ha a környezetéből érkező határozott impulzus erre sarkallja, tehát a befolyásolás irányát a többségi álláspont határozza meg.

Küzdelem az igazságért

Elek különbséget tesz a befolyásolás és a szuggesztió között, kvázi analógiát felállítva a felbujtó példájára. Azt írja, hogy szuggesztió esetében más személy hatása alakítja ki, alakítja át a döntést, ahogy a felbujtónál [Btk. 21. § (1) bek.] másik személy alakítja ki az elhatározást az elkövetőben a bűncselekmény elkövetésére. Írásában a befolyásolás erősebb formájának nevezi a szuggesztiót. Ez a fajta analógia a pszichikai bűnsegedre már nem húzható rá, hiszen ott az elkövetőben már kialakult a szándék, és azt erősíti, támogatja a bűnseged. A befolyásolásnál viszont létezik ugyan egy kevésbé irányított kérdés, de a nyilatkozó önálló döntést hoz meg az emlékképei, tapasztalatai alapján, noha a szándéka egyáltalán nem terjed ki az esetlegesen valótlán tény állítására, ergo nem tudatos.

A nyomozás során fogatosított kihallgatáskor figyelhető meg a legjobban a felek igazi egymásnak feszülése. A hatóság eredményt akar elérni, míg a terhelt és védője ésszerű kételyt kíván támasztani a felmerült bizonyítékokkal szemben, illetve a rendelkezésükre álló összes eszközzel igyekeznek

megdönteni a terhelő vallomást tevő tanú szavahihetőségét. Sokkal szabadabb kézzel próbálkozhat a nyomozó feltárni a bűncselekmény minden részletét, mint amilyenre a tárgyalóteremben a vádhatóságnak lehetősége nyílik. A kombinálhatóság folytán számtalan kihallgatási technika áll a kriminalisztika tudományában a nyomozó rendelkezésére, hogy elérje az általa kívánt célt. Természetesen nem csupán a rossz technikaválasztásnak lehet sikertelenség az eredménye, hanem Csák Zsolt⁴ szerint, a bírói gyakorlat is rekeszt ki egyébként tökéletesen kimunkált, logikailag összefüggő vallomásokat, mert a tárgyaláson a közvetlenség elvét követve, a tanú meghallgatása ténytudomásának és szavahihetőségének empirikus vizsgálata során megdőlt a korábban tett vallomás. Mindettől elvonatkoztatva a hatóság feladata és célja a megtörtént eseménylánc rekonstrukciója, amelyet a kihallgatáson szerzett információk és a tárgyi bizonyítékok alapján próbál elvégezni. A kihallgatás kikerdezési fázisa, természetéből adódóan, lényegesen több torzító hatást gerjeszt, mint a szabad elbeszélés, hiszen ebben az ütemben a vallomástevő és a nyomozó közösen próbálják összefésülni az eseménysort és megfejteni, hogy ebből az adott személy mit észlelhetett.

Elek a nyomozási szakaszra kifejlesztett kihallgatási technikák közül egyet emelt ki, hozzátéve, nem véletlenül, hiszen a pszichokriminalisztikai módszer térhódítása az elmúlt tíz évben megkérdőjelezhetetlen. Ez pedig a *kognitív interjú*. Mitől más, mitől működőképesebb ez a fajta technika, mint az idáig alkalmazottak bármelyike? A válasz nagyon egyszerűnek tűnik: a kutatások szerint jelentősen több és hitelesebb információ szerezhető az alkalmazásával. Már megemlítettem a szokásos kihallgatási módszerekből fakadó téves információszerzés bizonyos veszélyeit, mint például a tanú felelősség alóli szabadulásvágyát vagy a megfelelni vágyást, amely akár konfabulációhoz vagy helytelen következtetésekhez is vezethet. A rendszer alapelve, hogy a meghallgatás során minimálisra csökkentse a befolyásolást, ezáltal túlnyomórészt kizárja a zárt kérdések alkalmazását. Négy alapelemből épül fel, első a felidézési folyamat, amelynek során a tanúnak minden eszébe jutó apró részletet el kell mondania, a második a tanú által nem említett részletek előhívása a helyszín és a kontextus mentális felidézésén keresztül. A harmadik lépcsőben időpontfüggetlen visszaidézésre törekszenek, tehát eltérő időrendiségben meséltetik el vele az eseményt, végül a negyedik szakaszban különböző perspektívák átgondolására, átélésére kéri a tanút. Ez a típusú kihallgatás általában nyugodt és kiegyensúlyozott hangvételű, a tanú biztonságban érzi magát, így

⁴ Csák Zsolt: A különösen védett tanú az emberi jogok európai bíróságának ítéletei tükrében. Magyar Jog, 2000/2.

a stressz nem csökkenti indokolatlanul a képességét a visszaidézésre, hiszen kutatások bizonyították, hogy a nyugodt nyilatkozó sokkal együttműködőbb, koncentráltabb, mint az érzelmileg feldúlt társa. Nem utolsósorban hatalmas előnye, hogy nagyon rövid időn belül elsajátítható.

Írásomban foglalkoztam már speciális pszichológiai effektusokkal, különleges kihallgatási technikával, s ezt a bekezdést a speciális személy, konkrétan egy gyermek kihallgatásának, befolyásolásának szánom. Egyetértek a szerzővel, amikor azt állapítja meg, hogy a gyermeket számtalan esetben alkalmatlanként kezelik, a nagy átlag szerint egy gyerek nem képes a valóság aprólékos megfigyelésére. Ez abszolút nem igaz, a gyerekek nagyon jó megfigyelők, természetesen más részletet tartanak fontosnak egy eseménysorból, mint egy felnőtt, de ettől még sok esetben rendkívül hasznos információkkal képesek szolgálni. Azt is tényként kell elfogadni, hogy a befolyásolhatóságuk igen magas, hiszen egy gyermek még őszinte tisztasággal szemléli a világot, számukra a felnőttektől kapott információk alpból hitelesek, s azok a felnőttek, akik kölcsönös érzelmi kapcsolatban állnak a gyerekekkel, még inkább képesek irányítani. Fejlődésének védelmében kerülni kell a gyermek tárgyaláson történő meghallgatását, így őt a nyomozási bíró hallgatja ki. Az eljárás folyamán bármikor kerül sor a gyerek kihallgatására, nagyon fontos, hogy azok a beszélgetések megfelelő, számára biztonságos környezetben, jól megválasztott kihallgatási technikával történjenek, hiszen a nem megfelelően megválasztott helyszín vagy interjútypus teljes bezárkózást idézhet elő. A gyermekek szabad elbeszéléssel nagyon kevés információt közölnek, viszont a megfelelően feltett kérdésekre sok esetben hiteles válaszokat képesek adni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az életkori sajátosságból adódóan ők sokkal könnyebben követnek el forrás-megfigyelési hibákat és sokkal gyakrabban konfabulálnak, tehát fantáziájukkal egészítik ki az elveszett információt, illetve találnak ki számukra érdekes, viszont a valóságban meg nem történt részeket; ennek kiszűrése sok esetben igen nehéz. A gyermekben szintén megvan a felnőtteknek megfelelni vágyás, és mindig a legkisebb ellenállás irányába fognak elmozdulni egy általuk kényszernek ítélt helyzetből, tehát válaszolnak azokra a kérdésekre is, amelyekre nem ismerik vagy nem is létezik helyes válasz. E probléma kiszűrésének kiváló módját ajánlja a szerző: szerinte tudatosítani kell a gyermekben, hogy nincs válaszkényszerben, tehát amire nem tud, nem kell választ adnia. A kihallgatónak tehát a legteljesebb mértékben el kell kerülnie, hogy a gyermek kihallgatásának célja a saját hipotézisének igazolása legyen. Elek fontos előrelépésnek tartaná, ha a nyilatkozat körülményeinek és tartalmának teljes megismerhetősége érdekében a gyermekek kihallgatásáról

videofelvétel készülne. Én azt gondolom, hogy erre nemcsak a gyermekkorúak esetében lenne szükség, hanem majdnem minden eljárási cselekmény fogadatosításánál, ilyen lehetne például a külön kihallgatósobák bevezetése. Ez több ország gyakorlatában bevált dolog, hiszen ezek a helyiségek abszolút ingerszegények, viszont technikai eszközökkel igen jól felszereltek, így megörökíthetővé és hitelesen rekonstruálhatóvá válnak a kihallgatások. Ilyen helyiségek, illetve technikai eszközök bevezetése könnyen orvosolhatna sok más problémát is. A rekonstruálhatóság leleplezné a befolyásolást, a Miranda-figyelmeztetések pontosságát – egyetértve Kardossal⁵, itt meg kell jegyezni, hogy mióta hazánkban bevezették a Robotzsaru rendszert, a figyelmeztetések nem maradnak el ugyan, de az érthetlenség kategóriájába mentek át, hiszen automatizmussá váltak a nyomozó számára, s így a terhelt figyelmét egyáltalán nem hívják fel kellőképpen a jogaira –, és védelmet nyújtana a kihallgatónak is az őt alaptalanul érő vádakkal szemben. Egyébként soha nem értettem azzal egyet, hogy a nyomozó a saját szobájában végzi a kihallgatást, hiszen az valamilyen szinten mégis személyes szféra. De természetesen tisztában vagyok a mai magyar rendvédelem anyagi korlátaival, így ez hosszú ideig csak álom marad. A büntetőeljárási törvény a tárgyalási szakra valódi garanciális korlátokat szab a figyelmeztetésekre, a megszerzett bizonyítékok jogszerűségére és ebből következő felhasználhatóságára, a befolyással bíró kérdések alkalmazására, viszont osztom Elek azon álláspontját, amely szerint a büntetőeljárás nyomozási szakaszában nincsenek olyan határozott tilalmak például a befolyásoló kérdések feltevésére. A jogszerűtlenül szerzett bizonyítási eszközök szintén érdekes kérdést vetnek fel a befolyásolás tekintetében, hiszen a terheltet számos esetben szembesítik az ekképp nyert bizonyítékokkal, amelyek hatással vannak rá, és így előfordulhat, hogy a jogszerűtlen megszerzés okán a tárgyalás folyamán kizárásra kerülő bizonyíték bemutatása a nyomozati szakban a gyanúsítottat valós vagy valótlan beismerésbe fordítja. Természetesen a bíróság kizárja a bizonyítékok sorából az ilyen módon megszerzett eszközöket, de a terheltnek arra már nagyon nehéz megfelelő magyarázatot adnia, hogy miért került beismerésbe.

Talán most jutott el ez az írás a bizonyítás igazi sötét lovához, vagy ahogyan *Erdei Árpád*⁶ nevezi, a „bizonyításelmélet szent tehenéhez”: a beismerő val-

⁵ Kardos Sándor: A büntetőeljárási törvény módosításáról. In: Róth Erika (szerk.): A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény tervezett módosítása. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005 [Miskolci Jogtudományi Műhely 4.]

⁶ Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyítás elmélet szent tehené. Magyar Jog, 1991/4.

lomás jelentőségének és befolyásolhatóságának vizsgálatához. Már korábban többször kihangsúlyoztam a bizonyíték egyenértékűségről alkotott nézeteimet, s csak ismételni tudom önmagam, miszerint, minden bizonyítási eszköz objektíve ugyanolyan súllyal kell hogy latba essen, ergo nem hiszem, hogy a beismerő vallomás a bizonyítékok királynője lenne. Fontos a beismerés mellett más bizonyítékot is feltárni, és együttesen is értékelve meghozni a megfelelő döntést, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy a beismeréssel szemben is elegendő ésszerű kételety támasztani. Ráadásul a Legfelsőbb Bíróság is osztja ezt az álláspontot, hiszen több BH-ban⁷ is leírta, hogy megalapozatlan az ítélet, ha az a terhelt által az eljárás különböző szakaszaiban tett beismerő vallomásra alapul anélkül, hogy más bizonyítékokkal alá lenne támasztva, vagy éppen ezekkel ellenétes. Mindettől függetlenül a gyakorlat azt mutatja, hogy a nyomozó hatóság mindent mozgósít a beismerő vallomás megszerzése érdekében, illetve mind a hatóság, mind pedig a bíróság kvázi első az egyenlők között elv szerint értékeli a beismerést. Tehát az elv, amelyet Erdei⁸ felállított, amely szerint ideje lenne a beismerés trónfosztásának, helyes, de sajnos a gyakorlat nem igazán kíván róla tudomást venni.

A könyv szerzője három csoportra osztja a beismerő vallomásokat, e felosztás abszolút elfogadható. Elsőként említi az önkéntes hamis beismerést, amelynek én a szerzői kettővel szemben inkább három irányát különböztetem meg. Az első védelmi célzatúként jelölöm meg, tehát a vallomást tevő feladatának érzi az elkövetőt megvédeni a felelősségre vonástól, ez történhet érzelmi alapon vagy csupán érdekből. A második a narcisztikus, extrovertált személyiséggéppel jellemezhető ember ilyen típusú vallomása, amelynek elsődleges célja a figyelemfelkeltés. S a harmadik nem említett, de szerintem fontos, az olyan hamis beismerés, amelynek célja a hatóság félrevezetése, az eljárás késleltetése. Ebben az esetben a gyanúsított összességében hihető, de még ellenőrzésre és bizonyításra váró információkkal vezet félre az eljáró szervet, így esetleg enyhébb kényszerintézkedést kialakudva magának, vagy épp bűntársait segítve a bizonyítékok elrejtésében, illetve a szökésben. Elek másodikként egy kettőst említ, a kikényszerített és szolgálatkész beismerő vallomást. Már a neve is tökéletesen világossá teszi, hogy ebben az esetben nincs szó a valótlanról elsajátításáról a terhelt részéről, tisztában van azzal, hogy a terhére rótt cselekményt nem követte el. A kényszer, a fenyegetés, a meg nem lévő bizonyítási eszközzel történő érvelés, a valótlan tartalmú ígé-

⁷ Például BH, 2001/316. Legfelsőbb Bíróság Bf. III/1404/1999/5.

⁸ Erdei Árpád: i. m.

retek, a félelem a kényszerintézkedésektől, esetleges kedvezmények ajánlása a kényszerintézkedés alatt állóknak, mind-mind lehetnek okai az ilyen típusú beismerésnek. Az igazi problémát két jól bevált kihallgatási taktikai lépésben látom. Az első a félrevezetés azon formája, amikor meg nem lévő bizonyítékkal érvel a nyomozó, ennek az eszköznek az alkalmazását még többé-kevésbé el is tudom fogadni, maximum erkölcsi aggályaim akadnak vele. Hiszen az esetek nagy számában a terhelt nem nevezhető igazán közlékenynek, viszont ez a módszer látványos változást idézhető elő, még akkor is, ha a verbális kommunikáció nem indul is meg azonnal, de az úgynevezett nonverbális jelek, mint például a testbeszéd, jelentős információkkal bírnak a nyomozó hatóság számára. Itt jegyzem meg, hogy jelentős előrelépést hozhatna, véleményem szerint, a kihallgatások sikerességében a kihallgatást végző nyomozók képzése a nonverbális kommunikációs technikákban. Természetesen ebben a formációban is meg kell jegyezni, hogy azok a kihallgatottak, akik már instabil érzelmi állapotban vannak a kihallgatás e szakaszában, a rendőri hazugságokra is képesek megtörni és beismerésbe kerülni úgy, hogy tisztában vannak az ártatlanságukkal. A második probléma, amelyet sokkal kevésbé lehet tolerálni, a valótlan tartalmú ígérek bevetése a beismerő vallomás kicsikarása érdekében. Ez a módszer, úgy gondolom, nemcsak erkölcsi problémákat vet fel, hanem talán jogelméleti kérdést is feszeget. Ha durva hasonlattal élek, akkor látok némi analógiát a hatóság által kiprovoált bűncselekményekkel, amit számos volt és jelenleg is aktív ügyész sok esetben elfogadhatónak tart ugyan, de ez a szemlélet már eddig is kemény vitákat generált a szakmai elitben, hozzátéve, hogy én egyiket sem tartom sem jogszerűnek, sem pedig etikusnak, de erre vonatkozó nézeteimet nem ebben a munkában kívánom kifejtetni. Azt viszont abszolút elgondolkodtatónak tartom, hogy az angolszász jogrendszerben jól bevált vádalku intézményét, főbb irányait megtartva, célszerű és hasznos lehetne áttemelni hozzánk. Igaz, hogy ezzel jelentősen megnőne az ügyési felelősség, viszont jelentősen csökkenhetne a tárgyalásra bocsátott esetek száma, gyorsabb, gördülékenyebb lenne a büntetőeljárás. Mindamellett, hogy már a jelenlegi megoldás is előrelépés, még ha kicsike is. Harmadikként tárgyalja a könyv a legérdekesebb fajtát, a kikényszerített és elsajátított beismerő vallomást. Mitől válik ez érdekesebbé, mint a társai? Egyértelműen megjelenik benne a befolyásolás, hiszen ebben az esetben a terheltek magukévá teszik a valótlan tartalmú információt, és a későbbiekben is valószínűsíthetően azt fogják visszaadni, hiszen az állandó szuggesztíó által saját emlékképpé, képzetté válnak azok az események, amelyeket nem is éltek át. Ez olyan jelentős torzulást ér-

het el a korábbi emlékekben, hogy ezek után lehetetlenné válik a valós, megélt képzet visszahívása. A folyamat kiindulópontja az a pillanat, amikor a terhelt sérülékennyé válik. Ennek számtalan oka lehet, például kimerültség, zavartság, instabil eljárási pozíció, reménytelenségérzés stb., és mindennek a kiváltója a hatóság által alkalmazott kihallgatási technika. Elek kutatása szerint számos kísérlet bizonyította, hogy a különböző lelki beállítottságú embertípusok különbözőképpen reagálnak a szuggesztióra, az introvertáltak könnyebben befolyásolhatók például egy hamis bizonyíték bemutatásával, mint extrovertált társaik. Ezt a szerző a lehető legjobb példával illusztrálta, a hazugságvizsgáló teszten történő megbukás hamis állításával. A hazugságvizsgáló, vagy ahogy Kertész Imre⁹ nevezi, az elektronikus vallatópad, talán az egyik legvitatottabb vizsgálat, hiszen olyan kérdésben foglal állást, amely, véleményem szerint, a legkevésbé sem szakkérdés, talán nem is véletlenül nem lehet bizonyítási indítványt előterjeszteni poligráf alkalmazására a bíróságon, és a vizsgálatot végző személy csak tanúként hallgatható ki, nincs szakértői státusa. A poligráf „szakértő” a vizsgálati adatok alapján véleményezi a vizsgált személy szavahihetőségét, amely egyértelműen mérlegelési kérdés, és a bíróság jogkörébe tartozik. Arról is szót kell ejteni, hogy sok esetben már a vizsgálatba való beleegyezés, illetve annak hiánya alaptalan, de messzemenő következtetések levonásához vezet, hiszen vagy a vád vagy a védelem fogja használni érvként a perbeszédék során. Ezen túl azért sem értek vele egyet, mert bizonyítottan többször fordul elő egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó eredmény ugyanazon személy vizsgálata során, tehát nem megbízható, viszont alkalmas arra, hogy jelentős befolyást gyakoroljon a terheltre, a nyomozó hatóságra és bíróságra is. Ráadásul a nyomozó hatóságnak megvan a lehetősége a szelektálásra: a számára kedvező eredményeket kiemeli, a kedvezőtlen pedig nem használja fel, és így a jogszabály értelmében megsemmisítik, ezáltal a védelem számára majdhogynem hozzáférhetlenné válik. Ahogy minden más szakértő is befolyásol akarva-akaratlanul azáltal, hogy olyan kérdésben foglal állást, amely nem tartozik a bíróság kompetenciájába, azzal a jelentős különbséggel, hogy ők tudományos alapokon nyugvó válaszokat adnak a saját kompetenciájukba tartozó szakkérdésekben, sőt sajnos sokszor még azon túl is. Az általuk megvalósított befolyásolás egy másik írásom tárgya lesz, ebbe most nem kívánok mélyebben belemerülni. Ami viszont kijelenthető, hogy az említett befolyásolások képe-

⁹ Kertész Imre: Diogenes lámpása, vagy az elektronikus vallatópad. Magyar Jog, 1992/11.

sek arra, hogy olyan embereket, akik nem követték el az adott bűncselekményt, rávegyenek arra, hogy azt beismerjék.

Beismerés, avagy az öngazolás világa. Másképp megfogalmazva, a kognitív disszonancia elmélete, amely az értekezés megfogalmazásában nem más, mint egy feszültségállapot, amely két pszichológiailag nem összeegyeztethető tudattartalom konfliktusa folytán alakul ki az egyénben. Miben áll az összeütkezés? Ebben a helyzetben nem más, mint maga a bűncselekmény-elkövetés, annak következménye és az egyén önképe közötti diszharmonia, amelynek tagadására, mérséklésére több módszer is létezik, s meg kell jegyezni, hogy a disszonancia mértéke jelentős mértékben egyénfüggő is, de ez a szubjektum harca önmagával, így mint ilyen, az eredeti témát nem érinti.

Korábban már megpendítettem a figyelmeztetések problematikáját a nyomozási szakban, s most visszatérek rá, hiszen a tárgyalási szakban még kiemeltebb a jelentősége. A nyomozási szak „robotzsaruja” minden figyelmeztetést tud, és már csak egy szócsó kell, és ömlik a jogszabályáradat a gyanúsítottra, aki arra sem képes, hogy feldolgozza a rengeteg információt, nem-hogy még magáévá is tegye belőle azokat, amelyek a védekezés során hasznosnak minősülhetnek. A perszakban, sok tárgyalást és pervezetési stílust végignézve, végighallgatva, találkoztam számtalan technikával, bár a büntető-eljárási törvény ugyanaz, de minden bíró önálló individuum, így a saját preferenciáit és egyéniségét is beleviszi a pervezetésbe, s ez vonatkozik a figyelmeztetések milyenségére és részletességére is. Fontos tisztázni a terheltnél a hallgatáshoz fűződő jogot, az önvádra és a hamis vádra való figyelmeztetést, amellyel a tapasztalataim szerint igazából nem szokott probléma lenni, ennek természetesen oka az is, hogy nemcsak a bíró, hanem már a tárgyalás előtt a védő is kioktatja, felkészíti a terhelteket a rá vonatkozó jogi sajátosságokból. A tanú helyzete ezzel szemben speciális, a kioktatás módját, terjedelmét, súlyát tekintve. Találkoztam lényegre törő, de alapos figyelmeztetésiáncokkal, ahol a bíró az ügyből jól felkészülten képben van a tanúra vonatkozó érdek-összefonódásokkal, s olyannal is, aki feltételezhetően szintén felkészült, de mégis kvázi a Be.-t szó szerint értelmezve, az összes figyelmeztetést, még ha az nyilvánvalóan irreleváns is, elmondja, megkérdezi. Ez a fajta kitanítási módszer sem kifogásolható, mert jogszerű, de úgy érzem, hogy így a „sok bába között elvész a gyerek”, hiszen a tanú ez esetben egy jogszabályáradattal szembesül, s korántsem biztos, hogy a leginkább fontos részlet ragad meg benne. A korábbi években problémát jelentett a hamis tanúzás passzív oldalára való figyelmeztetés, mert a tanúk e fölött hajlamosak voltak elsiklani, pedig a mentő körülmény elhallgatása is ugyanazt a bűncselekményt valósítja meg, mint a

valótlanság állítása a tanúvallomásban. Szerencsére a bírói gyakorlat észbepatt, és tapasztalataim szerint jóval nyomatékosabban hívják fel a tanú figyelmét a jogszabály e részére. A korábbi infóáradatra a legjobb példa azon speciális személyeknek, jogosultaknak a köre, akik a megtagadás jogával élhetnek. Minél több irreleváns kerül a felsorolásba, annál nagyobb a veszélye, hogy elkerüli a nyilatkozó figyelmét az esetlegesen rá vonatkozó kizárási ok. Fontosnak tartom, hogy az eljáró bíró és a tanú közötti kommunikáció a lehetőségekhez képest közvetlen legyen, mert a túlzott határozottság latens agressziót sugallhat, ami félelmet kelt egy olyan emberben, aki egy számára idegen környezet, a hatóság előtt még kényelmetlenebb helyzetben érezheti magát, és ez a teljesítőképességére is hatással van, beleértve az emlékezőképességét is. Meg kell említeni, hogy az eljáró bírónak nem csupán figyelmeztetnie kell az érintetteket, és elmondania a figyelmeztetést, hanem figyelemmel kell lennie arra, hogy a nyilatkozók megértsék az elhangzottakat, és annak fényében cselekedjenek. Jogosan merül fel a kérdés: van-e befolyásoló hatása a figyelmeztetések magyarázatának? Tagadhatatlan, hogy van, hiszen a kihangsúlyozott rész mindig figyelemfelkeltőbb, így az abban elhangzottak kerülnek előtérbe, válnak nagyobb jelentőségűvé, főleg azért, mert a magyarázat első kézből, magától az ítélkezőtől származik. Újra meg kell erősítenem a szerzőt, rendkívül fontos lenne a szó szerinti jegyzőkönyvezés, illetve hangfelvétel-készítés, és nem csak a figyelmeztetések esetében, hanem a befolyásoló kérdések kiszűrése okán is, hiszen ezzel a módszerrel tökéletesen rekonstruálhatóvá válna a tárgyalás. Ez nem csak a másodfok munkáját könnyítené meg, hanem az első fokon eljáró bírónak is lehetősége nyílna a határozat meghozatala előtt a kérdéses részeket újra felidézni, és felismerni a szuggesztív elemeket. Így a bíróság el tudná különíteni a vallomás azon részét, amely szabad elbeszélés eredményeként jött létre – mint már írtam, ezáltal a leghitelesebb és leginkább mentes a befolyásolástól –, majd azt a részt, amelyet nyitott, rávezető kérdések hatására adott elő a tanú, és végül az irányított, konkrét kérdésekre adott válaszokat. Az értekezés nagy részletességgel felsorolja a különböző kérdéstípusokat, és osztályozza őket befolyásoló hatásuk szerint. Én csupán két dolgot emelek ki a kérdezéstechnikával kapcsolatban, az első egy alapszabály: aki kérdez, az irányít, ő vezeti a beszélgetést, a második pedig az, hogy a kérdéstípus megfelelő kiválasztása a várt információ minőségét és mennyiségét is megnöveli.

Hasonló, de mégis más a helyzet a szakértő tárgyaláson történő meghallgatásával, hiszen az első körben szakvéleményt nyújt be, nem feltétlenül szükséges a perben való személyes részvétele. Ha a bíróság szükségesnek látja, il-

letve a felek indítványozzák, abban az esetben sor kerül a szakértő kihallgatására. Az ő tárgyalási pozíciója, a gyakorlatot tekintve védett, mégpedig nem csupán a törvény által, hanem a bíróság által is, hiszen a feladata, hogy szakkérdésekben állást foglaljon, s ez a vélemény a per valamely résztvevőjének az aktuális érdekét sérti, így természetesen támadja, amely támadással szemben, ha szükséges, a bíróság nyújt kellő védelmet. Kétoldalú lehet a támadás, az egyik esetben magát a szakvéleményt, illetve a szakértő megállapításainak helyességét vitatják, kvázi szemből támadják az okirat tartalmát, és a szakértőt a meghallgatáson, ebben a formában kevésbé beszélhetünk befolyásolásról. A másik eset, amikor a szakértői vélemény tartalmaz bizonytalanságokat, tehát száz százalékban nem bizonyítható, nem rekonstruálható megállapításokat, amelyek feltételezések alapjául szolgálnak. Ebben az esetben mind a vád, mind a védelem megtesz mindent azért, hogy a számára kedvező információkhoz jusson a szakértőtől, s ebben már jelentős szerepet játszik a szuggesztívó. Ha arányaiban nézzük, ebben a szituációban a védelemnek elvileg valamivel könnyebb a helyzete, hiszen ésszerű kétséget általában könnyebb támasztani, illetve bizonytalanságot kelteni, fokozni a szakvéleményben, mint a kevésbé biztosat kétséget kizárónak elfogadtatni. A bíróság feladata azoknak a kérdéseknek a kiszűrése és kizárása, amelyek befolyásolásra alkalmasak lehetnek és torz információkhoz vezetnek.

Hárít vagy mérlegel?

Ténykérdések „szak-megerőszakolása”, avagy a felelősségvárás politikája a tárgyalóteremben. Csak egy bekezdést szántam ennek a témának, holott egy komplett monográfiát is megérne ez a főcím. Kevés dolog van Elek Balázs PhD-értékezésében, amivel annyira nem értek egyet, mint a pszichológus szakértő olyasfajta alkalmazásával, amelyet az író preferál. A valóság tagadása lenne el nem ismerni bizonyos esetekben a pszichológia szerepének térhódítását a perben, de az a fajta túlterjeszkedés, amelyben a szakértő a szavahihetőség, igazmondás körében, mint ténykérdésben nyilatkozzon, számomra abszolút elfogadhatatlan. A kettőség jól megmutatkozik, hiszen a realitást és jogszerűséget szem előtt tartva írja le, hogy mégis a bírói mérlegelés körébe tartozik a szavahihetőség megállapítása, ezzel szemben véleménye szerint célszerűbb lenne erre szakértőt nyilatkoztatni. Elvitathatatlan tény, hogy a kriminálpszichológia fontos eredményeket ért el bizonyos bűnelkövetői típusok esetében, ahol az elkövető személyiségének vizsgálata segítette a nyomoz-

zást, de ez nem általános érvényű. A tárgyalási szakban alkalmazott vagy alkalmazható pszichológus szakértő, illetve maga a szakvélemény és az elkészítésének módja tartalmaz anomáliát. A szakértő személyes vizsgálat és az iratok alapján értékeli a vizsgálat alá vont személy nyilatkozatát, ez lehet a terhelt vagy tanú. A két eljárási pozíció között lényeges különbség van. A terheltnek kötelessége alávetni magát a szakértői vizsgálatnak, de a procedúra megkezdése előtt senki sem figyelmezteti arra, hogy e vizsgálat alatt is élhet a hallgatás jogával, tehát nem köteles válaszolni a feltett kérdésekre. Miért okoz jelentős hátrányt a védekezésben az e figyelmeztetés elmaradása? A büntetőeljárás törvény 108. § (8) bekezdése megtiltja ugyan az érintett fél által a szakértői vizsgálat során tett nyilatkozat bizonyítékként történő felhasználását, de a szakértőnek az előadottak alapján elkészített véleménye okirati bizonyítékként az eljárás anyagává válik. A szakvélemény tartalmazza a vizsgálat teljes leírását, és a bírók a tárgyalásra felkészüléskor tanulmányozzák az exploráció során feltett lényeges kérdéseket és az arra adott válaszokat is. Bár a Be. említett szakasza kizárja eme információk figyelembevételét, de balgaság lenne azt feltételezni, hogy ezek a nyilatkozatok, válaszok nem bírnak befolyásoló hatással, még akár tudat alatt is, a bíróságra. Más a helyzet a tanú esetében, hiszen a megtagadási joggal nem bíró vagy nem élő tanúnak adatszolgáltatási kötelezettsége van, de mivel ez csak egy vizsgálat, egyetérték Elekkel abban, hogy nincs igazmondási kötelezettség. Viszont sokkal érdekesebbé válik a kérdés a Kertész-féle¹⁰ felvetés következtében, miszerint a szakértői vizsgálatra csak a vallomás megtétele után kerülhetne sor. Ha a szakértői explorációban adott válaszok nem egyeznek a tanúvallomásban nyilatkozottakkal, majdnem lehetetlen eldönteni, hogy melyiknek van valószínűségi tartalma a kettő közül, és ennek súlyos következményei vannak a befolyásolás tekintetében. Rendkívül nehéz a kompetencia kérdéskörének meghatározása, hol válik el a szakkérdés, mi tartozik a bíróság és mi a szakértő körébe. Az egyértelmű, hogy a végső mérlegelés és értékelés a bíróság hatásköre, hiszen ez nem hárítható át, de azzal is számolni kell, hogy kevés bíró van, aki vállalni mer és jól meg is tud indokolni egy a szakvéleménnyel ellentétes döntést. Alapvetően nem értek egyet a szavahihetőség és hitelt érdemlőség kompetenciájának szakértői kézbe utalásával semmilyen szinten, hiszen ezzel nemcsak a bíróság objektivitásába és szakértelmébe vetett bizalmat kérdőjeleznénk meg, hanem kvázi a kihallgatási folyamatot pszichológus, pszichiáter szakértők háborújává alakítanánk át egy számomra egyértel-

10 Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. KJK, Budapest, 1965

műien nem szakkérdésben. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen irány tökéletes lehetőséget adna a felelősség szakértőre történő áthárítására, ami a legkevésbé sem szerencsés sem a bíróság, sem pedig az adott ügy megítélése szempontjából. Meggyőződésem szerint a szakértő feladata a személyiség és az élményszerűség vizsgálata. Határozottan nem szabad összemosni az élményszerűséget a hitelt érdemlőséggel, akárcsak az általános személyiségképet a szavahihetőséggel. Az általános személyiségkép-vizsgálatnak tartalmaznia kell a vizsgált személy intelligenciájára, realitásérzékére, befolyásolhatóságára, logikai és kombinatív készségeire, ítélő- és megfigyelőképességére, gondolkodási folyamatainak sajátosságaira vonatkozó adatokat. A személyiségkép, a vallomás tartalma és a tárgyaláson tanúsított viselkedés összevetése alapján a bíróság képes megállapítani a nyilatkozó szavahihetőségét. Az angolszász ügyféli perben a keresztkérdések alkalmazásának célja a szavahihetőség megállapítása vagy megdöntése a fél érdekének megfelelően, s már meg is úsztak egy szakértőt. Az élményszerűség megállapításában lehet, sőt bizonyos esetekben kell is szakértői segítséget kérni, hiszen maga az élmény kialakulása, tárolása, felidézése pszichikai művelet, e visszaidézés logikai láncolatának helyes volta vagy épp a láncolatba illeszkedő hiba kiszűrése szakértői kompetencia. Még azzal is egyet tudok érteni, hogy a fellelt hiba okát, mint szakkérdést, a szakértő állapítsa meg. Ezzel szemben a hitelt érdemlőség megállapítása nem szakkérdés. A hitelt érdemlőség nem más, mint a konkrét vallomás objektív igazságtartalmának a vizsgálata alapján meghozott döntés, és mint ilyen, bírói értékelés és mérlegelés körébe tartozó ténykérdés.

Összefoglalva: egy jó vitaindító írás látott napvilágot Elek Balázs tollából, megismertette az olvasót az általa fontosnak tartott preferenciákkal és gondolatokkal. Ebben az értekezésben be kívántam mutatni a téma kulcsfontosságú fordulópontjait, kiemelni és megmutatni azokat, amelyekről más az álláspontom, magyarázatot adva véleményemre. Céлом nem volt más, mint nyitva tartani a kaput a folyamatosan hömpölygő tudomány számára...